Другарят Шайлок и гражданинът Жьоне

Ханс Майер

Индивидуалното и общото, изключението и общият случай – това е тематичната рамка на Аутсайдери*, една смела и все така актуална книга на големия германски литературовед, критик и автор Ханс Майер. В своя шедьовър Майер, взимайки за пример жените, хомосексуалните и евреите, аутсайдери и вчера и днес, развива тезата за провала на обещанието за еманципация и равенство, тоест за провала на Просвещението. Майер, самият той двоен аутсайдер като евреин и хомосексуалист, разказва за автори и техните герои, за митични фигури и исторически събития от Далила през Жана Д´Арк до* women ´s lib*, от Содом през Андерсен до Жан Жьоне и* gay power*, от Шайлок през Хайне до Освиенцим и Израел. "Равенството – пише той - беше обещание, което се сбъдна само за равните и приравнените, докато за неравните искането за равенство се превърна в проклятие, самоотрицание и накрая в смъртна присъда." Песимистичният извод на Майер се схожда до голяма степен с извода, до който стига и Цветан Тодоров: правото на другост си остава просто отстъпка в името на снизхождението, наричано толерантност. Ако е вярно, че днес глобализираният свят се съдържа във всяко село, въпросът за отношението към аутсайдерите става съвсем буквално въпрос на живот и смърт.*

Откъсът от Аутсайдери*, който ви предлагаме, е от главата, посветена на френския писател Жан Жьоне.*

Според Майер Жьоне се отличава от всички останали аутсайдери и усилията им за баланс между другост и интеграция, тъй като при него е налице пълно единство на литературния субект и обект.

С. Г.

В книгите на Жан Жьоне хомосексуалистът говори като хомосексуалист за хомосексуализма: без молба за снизхождение, без молба за разбиране, без ретроспектива. И без изповед. Жьоне не изповядва нищо. Пред кого ли? Нито пък се хвали, като Алън Гинзбърг, и със сигурност няма да се включи в *Gay Power*. Който е сложил и достигнал крайната точка, за него няма връщане назад. Но няма и път напред. Мълчанието на Жан Жьоне, на писателя Жьоне, може да се изтълкува в личностен ключ: като край във формирането на една идентичност.

Оттук нататък индивидуалният случай Жьоне се разраства в процес с обществено значение. В буржоазното общество не е имало втори случай Жана д´Арк. Шпионката Мата Хари и онези реални прототипове на жената комисар в Червената армия, които влизат в *Оптимистична трагедия* на Вишневски, нобеловата лауреатка Мари Кюри или английската кралица: в условията на модерното общество и неговата медийна култура никой от всички тези случаи на жени аутсайдери не е застрахован срещу перспективата да бъде естетизиран и по този начин интегриран. Толкова материал за киното! Случаят Мерилин Монро предлага един краен вариант: животът на един едновременно

обезвреден и възвишен от киното аутсайдер като стъпало към окончателния му апотеоз в киното.

Подобно обсебване на аутсайдера хомосексуалист е също така невъзможно, както е невъзможно и естетическото обезвреждане на Шайлок, макар че американската "фабрика за мечти" полага неспирни усилия за фолклористичното разчупване на еврейското ежедневие и за обезвреждането на еврейството, едва ли не заедно с погромите. Филми за погромите, с холивудски звезди в главните роли. Само че това беше миналия ден, може би дори вчера. Днес обаче е различно. Сартър обръща внимание, че описанията на хомосексуалистите, взимащи обиколния път през библейския град Содом или планетата Уран (уранисти![1]), клонят към дистанциране в пространството или времето. Миналия ден, може би дори вчера. Днес е различно.

Изобличаването на тези опити за обезвреждане бе главна цел на работите на Симон дьо Бовоар и Жан-Пол Сартър. Книги като онази за “втория пол”, за общественото значение на крайната точка, достигната от Жьоне, и за еврейския въпрос след Освиенцим се допълват взаимно. Показателно е, че Сартър осветлява всеобщото значение на случая Жьоне, като съпоставя хомосексуалния и еврейския аутсайдер. Отново Шайлок и Антонио, Хайне и Фон Платен[2], неизбежното аутсайдерство на един Валтер Ратенау. В заключителната глава на книгата си за комедианта и мъченика Свети Жьоне[3], Сартър прибягва до една

[1] От уранизъм, мъжка хомосексуалност.
[2] Август Граф фон Платен (1796-1835), германски поет, чиято хомосексуалност има голямо значение за творчеството му.
[3] Така е озаглавена Сартъровата биография на Жьоне.

изненадваща алтернатива, като съпоставя Жан Жьоне и Николай Иванович Бухарин. Писането като самоосвобождение, и говоренето като самообвинение в един сталинистки процес, където всичко е предварително постановено: вина, присъда и изстрел в тила.

Бухарин не е бил хомосексуалист. Сартър “въвежда” констелацията Жьоне-Бухарин в момента, когато става необходимо да се осмисли цялостното значение на случая Жьоне отвъд всякаква индивидуална еманципация. Отдавна вече не става дума за еротични наклонности. “Аз не съм осъждан - пише Сартър - и нямам слабост към млади мъже. Но текстовете на Жьоне ме трогнаха. Явно защото те ме засягат по някакъв начин. Щом ме засягат по някакъв начин, аз мога да извлека полза от тях.” Така Жьоне става емблематичен случай за Сартър. Също както и Бухарин. Естествено Сартър вижда само покайващия се Бухарин от съдебния процес, който изпробва една безнадеждна диалектика на признанието и отрицанието: защото по един също така безнадежден начин той едновременно приема и отхвърля съда и цялата онази сталинистка процедура. Сартър обаче – много странно - изцяло пренебрегва факта, че Бухарин е бил евреин, и не прави връзка между книгата си за Жьоне от 1952 и една друга своя книга, *Размисли върху еврейския въпрос* от 1946. Ала тези две книги образуват едно цяло: случаят на хомосексуалиста Жьоне и случаят на евреина (и болшевика) Бухарин.

Сталиновите процеси от 30-те години бяха едновременно и антиеврейски процеси. Естествено, че по

този начин Йосиф Висарионович Джугашвили искаше да се отърве от най-видните си политически противници. Само че Зиновиев и Радек, Каменев и Томски, Бухарин и Риков бяха евреи. По този начин още от самото начало съдебната процедура бе и един умишлено антисемитски ритуал. До каква степен Сталин и неговите хора се придържаха към изпитаната формула доказаха още веднъж последвалите процеси от края на 40-те и началото на 50-те години. В Унгария - евреите Ласло Райк и Тибор Сьони. Фактът, че тези съдебни процедури, които неизбежно приключваха с особено жестоки екзекуции, бяха подготвени от един еврейски управник, от един евреин, който се представяше по типичния унгарски начин като Матиас Ракоши, не променя ни най-малко тази констелация. В Прага - Рудолф Слански и неговата преобладаващо еврейска група. Артур Лондон, един от тази група, който успя да се отърве, разказа по-късно какво е ставало в съдебната зала и долу, в килиите и стаите за разпити. Пражкият процес имаше вече подчертано по-антиюдейски характер от предшестващите го. Междувременно бяха открили формулата, позволяваща да се практикува антисемитизма, като уж се воюва не срещу “евреите”, а просто срещу “ционистите”. По същия начин и по указание от Москва бе замислен и онзи процес в ГДР, до който обаче така и не се стигна след смъртта на Сталин и 17 юни 1953[4]. В лицето на виртуалните обвиняеми и затворници Лео Бауер и Бруно Голдхамер бяха налице вече двама еврейски предатели. До холокост не се стигна, също както не бе осъществена и

[4] Датата на работническото въстание в ГДР, кървопролитно потушено от Червената армия.

последната химера на болния Сталин: процесът срещу лекарите евреи, които – освен в обичайната вече подготовка на покушение срещу живота на бащата на народите - прокуратурата и пропагандата обвиняваха, че са изпратили в гроба болния Максим Горки.

Преминавайки от случая Жьоне към случая на провалилия се комунист Бухарин, Сартър пише: “Истинската самота е онази на чудовището, ощетено както в природата, така и в обществото. То изживява до крайност, до невъзможност онази латентна самота, която ние всички познаваме, но се опитваме да премълчим. Човек не е сам, когато има право, тъй като истината ще се наложи; не е сам и когато няма право, защото тогава е достатъчно да признае грешките си и те ще бъдат преодолени. Човек е сам, когато едновременно има и няма право: има право като субект . . . и няма право като обект, защото просто не му остава нищо друго освен да игнорира обвинението, отправено му от цялото общество.”

Такъв е случаят и на Бухарин, и на Жьоне. В начина обаче, по който реагират на тази самота, двамата се превръщат в антагонисти, в алтернатива. Ако се беше наложил в политическата борба срещу Сталин, Бухарин можеше да се позове пред бъдните поколения на историческата необходимост. Провалилата се държавна измяна е държавно престъпление; успешната държавна измяна означава установяването на една нова законност и легитимност – онази на победата и на властта. Но с провала си Троцки и Бухарин стават държавни престъпници в смисъла на съветското законодателство. И

все пак е налице съществена разлика, която изглежда убягва на Сартър, защото той съпоставя Бухарин само с Жьоне, но не и с Лев Троцки.

В борбата срещу Сталин, както по време на изгнаничеството си, така и през онези къси шест или седем години докато участва във властта, Троцки си остава човекът, който казва “не”. Той е обявен за злодей, оклеветен, изгнан и накрая умъртвен от един наемен убиец; но той остава винаги врагът, автономният субект, победеният, но въпреки това все още опасен противник. Троцки никога не става обект, който може да бъде лишен от достойнство, опредметен и превърнат в играчка. Бухарин се превръща в предмет, с който си играят известно време - пред съда, при кръстосания разпит, - но който бива унищожен след това, както е било планирано още от самото начало. Естествено, че за “признанията” на Бухарин играят роля и методите на тайната полиция. Но все пак разликата между Троцки и Бухарин се крие в коренно различното им отношение към ролята на аутсайдера. Опрени на марксистките си позиции, двамата не смятат еврейския си произход за определящ за готвената им съдба. Троцки реагира с презрение на Сталиновата омраза срещу евреите, в която той вижда просто едно националистическо отклонение, а също и недостатък на марксизма. Вероятно така е разсъждавал и Бухарин.

Но и двамата грешат. Теоретическата слабост на Сталин е неговата практико-политическа сила. “Юдаизираният болшевизъм” от времето на Ленин, както

фашистката пропаганда квалифицира обикновено съветска Русия на Троцки и Зиновиев, Литвинов и Бухарин, се оказва краткотраен. Сталин олицетворява обратната позиция: антиизгнанието, антикултуртрегера, антиевреина. При дадената констелация единствено позицията на Троцки се оказва последователна: да кажеш “не”, да се завърнеш в аутсайдерството, да дестилираш една теория от тази нелегитимност - теорията за нестабилизацията на революцията, за “перманентната” революция.

Бухарин смята това за неправилно, а и не би се осмелил на подобно нещо. Така той се превръща в обект. Ето как Сартър интерпретира неговия случай: "Тъй като не може да очаква разбиране нито от бившите си другари, които го осъждат, нито от враговете си, които продължава да мрази, нито пък от бъдните поколения, които вероятно ще снемат от него обвинението в предателство, но ще го наредят сред кутсузлиите и бездарниците на историята, той е сам. Той открива в себе си само празнота и провал... Последното му деяние се състои в самоунищожението... Той признава своето предателство. Това е едната възможна позиция: самотникът се избавя от самотата посредством моралното самоубийство; отблъснат от хората, той става камък сред камъните.”

Втората позиция и възможност, според Сартър, е онази на Жан Жьоне. “Защото Жьоне е Бухарин на гражданското общество.” Той е гражданин на едно общество, което го отблъсква. Но тъкмо тук започва разликата. Жьоне може тайничко да боготвори буржоазната власт и нейните апарати, включително

фашистките, но той гордо се опитва да утвърди своята субективност, субективността на един неинтегриран. Бухарин се унижава, Жьоне избира гордостта и необщността. В студията си *Хуманизъм и терор*, в която анализира московските процеси, Мерло-Понти тълкува и несъстоятелната позиция на Бухарин, който се признава за виновен, но същевременно се опитва да обори поне обвинението в шпионаж и саботаж. Жертва на съветското общество, следователно предател. В една прочута формулировка Мерло-Понти заявява: “Tout opposant est un traître, mais tout traître n’est qu’un opposant"[5].

Жьоне обаче, когото Сартър квалифицира като “предател и опозиционер на гражданското общество”, принадлежи по-скоро към лагера на Троцки, отколкото към онзи на полупредателя и полуопозиционера Бухарин. Жьоне се изживява сам като чудовище. Също както Троцки се утвърждава като комунист извън утвърдения съветски комунизъм. Тук обаче веднага се забелязват различията, които не позволяват нито - както смята Сартър – сближаване на Жьоне с Бухарин, нито пък пълно припокриване между Жьоне и Троцки. Това произтича не толкова от характерите, колкото от различните позиции на тяхното аутсайдерство и преди всичко от различията между едно реставрационно гражданско общество и една революционна доктрина като марксизма.

Жьоне е един опозиционен гражданин, комуто не е позволено да бъде гражданин. Поради сексуалното си аутсайдерство той е обречен да не постигне интеграцията

[5] Тоталното противопоставяне е предателство, но тоталното предателство не е нищо друго освен противопоставяне. (фр.)

и накрая сам съзнателно избягва от нея. По този начин той легитимира съществуващите условия и техните морални норми. Содом е разрушен и не може никога повече да бъде възстановен. Содомитите са принудени (и желаят) да живеят в диаспората. Затова – в едно общество – те се ужасяват от срещата си с някой като себе си. Жан Жьоне постановява максимата на неинтеграцията. Само че тя не може да бъде основа на една содомитска законност. Това, което той се опитва да постигне първо в живота, а после в литературата, е приблизително онова, което вероятно си е представял младият Рембо. Само че човек може да бъде интегриран и като чудовище. Като обект, но не и като субект.

Троцки е недостижим за критиката на Мерло-Понти. Той е един победен опозиционер, а в рамката на съветската доктрина и предател. Той успява да преобърне идеологическите позиции единствено от позицията на своето последователно “не”. Той заклеймява предателството на Сталин. Най-важната от неговите политически книги е озаглавена *Предадената революция*. Жьоне възхвалява предателството – в рамката на гражданското общество. Това е протестът на един субект и аутсайдер: обричане на неинтеграция в една жадувана, но недостижима социална йерархия. Бухарин признава едно предателство, което не е извършил. Така той става обект и жертва, но не и мъченик в паметта на поколенията.

Троцки също не става мъченик. Не е съществувала и не съществува религията, която би могла да го канонизира. Това няма нищо общо с успеха или неуспеха на

“троцкизма”, а се дължи по-скоро на неговото юдейство, което той презрително регистрира просто като националистически проблем. Той така и не осъзнава никога, че е живял като другаря Шайлок.

Неравенството в сексуалната ориентация може да осцилира между безполезното обществено приравняване на Андерсен или Чайковски и също така безполезното стилизиране като чудовища на Рембо или Жьоне. За Шайлок обаче алтернативата – неопровергана от Бухарин и Троцки – винаги е гласяла: Освиенцим или Израел.

(превод от немски)

Източник: Hans Mayer, *Außenseiter* (1975).